

реализующая это содержание. Наличие обеих сторон составляет суть функционально-семантических полей. Концепт содержит в себе только идею.

Источники и литература

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988. – 339 с.
2. Арутюнова Н. Д. Вторичные истинностные оценки. Правильно / верно // Логический анализ языка. Ментальные действия. Рос. Акад. Наук. – М.: Наука, 1993. – С. 67-78.
3. Бигунова Н. А. Уровневое представление концепта времени в устном нарративном дискурсе: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Одесса, 2003. – 225 с.
4. Бондарко А. В. Опыт лингвистической интерпретации соотношения системы и среды // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1985. – № 1. – С. 13-23.
5. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. – М.: Наука, 1987. – 369 с.
6. Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Оценочные речевые акты извне и изнутри // Логический анализ языка. Язык речевых действий. Рос. Акад. Наук. – М.: Наука, 1994. – С. 49-59.
7. Жаботинская С. А. Концептуальная картина мира человека в контексте когнитивистики // Сознание как условие форм жизнедеятельности человека. – Алматы: Изд-во АГУ, 1996. – С. 48-69.
8. Карасик В. И. Языковые концепты как измерения культуры (субкатегориальный кластер темпоральности) // Концепты. Вып.2. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – С. 3-14.
9. Полложин М. М., Венжинович Н. Ф. Концепт як базова когнітивна сутність // Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць. – К., 2001, №5. – С. 182-184.
10. Language and conceptualization / ed. By Jan Nuyto, Eric Pederson. – Cambridge, 1999. – 281 p.
11. Trask, R.L. Key concepts in language and linguistics. – London; New York: Routledge, 1999. – 378 p.

Михайлишин У. І.

ВІДОБРАЖЕННЯ НАЇВНИХ КОСМОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ПРОСТІР І ЧАС У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Постановка загальної проблеми і її зв'язок із науковими завданнями. Останнім часом актуальнішими стають дослідження, що розглядають культуру і фольклор у їх дієвій спадкоємності з живою національною мовою, мова при цьому підходить розуміється не як безлика система знаків, а як духовна активність людини, тісно пов'язана з її світорозумінням.

Постановка завдання. Мовна репрезентація категорій простору і часу ґрунтується на складному їх відображенні у людській свідомості, яка вбирає в себе як деякі власне наукові методи їх сприйняття і тлумачення, так і міфологічні космологічні уявлення про світ. У цілому наше дослідження має на меті виявити наївні космологічні уявлення про простір і час у фразеологічних одиницях (ФО) німецької мови.

Актуальність дослідження. Виявлення космологічних уявлень стародавньої людини про простір і час у внутрішній формі (ВФ) ФО та їх вплив на семантику та конотацію останніх є актуальним питанням сучасної лінгвістики, адже це дає змогу встановити кодування у мові найдавніших уявлень людини, простежити зв'язки фразеологічної системи німецької мови з внутрішнім досвідом суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи мовну концептуалізацію категорії простору, яка надто складно і суперечливо пояснюється й описується в дослідженнях з філософії, фізики, астрономії та інших наук, лінгвісти відзначають специфічний характер сприйняття й кодування просторових відношень у людській свідомості і в мові. Уявлення про простір і час є суттєво істотним і важливим фрагментом будь-якої картини світу, яка відображається кожною окремою мовою. Всередині єдиної картини світу існують різні моделі часу зі своїми складниками, властивостями, одиницями вимірювання. Якщо говорити про час людського життя, то й тут утворюються свої моделі, тому що „простір і час, що об'єктивно існують, – пише А. Я. Гуревич, – суб'єктивно переживаються й усвідомлюються людьми, причому в різних суспільствах, на різних стадіях суспільного розвитку, в різних верствах одного й того самого суспільства і навіть окремими індивідуумами ці категорії сприймаються і приймаються неоднаково” [4, с. 44]. Специфіку феномену простору влучно сформулював Ю. М. Лотман: „Просторова картина світу багатоплоскостна: вона включає в себе і міфологічний універсум, і наукове моделювання, і побутовий „здоровий глузд”. При цьому у звичайної людини ці (та ряд інших) пластів утворюють гетерогенну суміш, що функціонує як щось ціле. У результаті створюється складний, що знаходиться у постійному русі, семіотичний механізм” [6, с. 164]. Культурологічний підхід до проблеми простору у міфологічній культурі характеризує такі вчені, як К. Леві-Стросс, Б. Малиновський, К. Хюбнер, К. Г. Юнг, М. Еліаде, А. Я. Гуревич, Ф. Х. Кессіді, Л. Н. Коган та інші.

Завдання дослідження – виявлення наївних космологічних уявлень про простір і час у німецьких ФО, для досягнення якої здійснено аналіз цих уявлень і простежено зв'язок образної системи (внутрішньої форми) ФО із ними.

Наукові результати. Можна стверджувати, що одним із універсальних культурних кодів, „сіткою”, яку культура „накидає” на світ, репрезентуючи його категоризацію, структурування в мовній свідомості, у мові, є просторовий код. Адже описуючи з погляду міфологічного мислення проблеми часу, життя, взагалі будь-якого руху, ми так чи інакше зіштовхуємося з проблемою простору. Сама конструкція світопорядку так чи інакше мислиться на основі деякої просторової структури, що організовує всі інші її рівні. Внаслідок простір як такий істотно впливає на всі світові процеси, робить їх можливими. Простір як один із найважливіших елементів міфопоетичної архаїчної моделі світу осмислювався в її межах цілковито відмінно від того, як воно представляється сучасному людству під впливом наукових поглядів. В архаїчній моделі світу простір одухотворений і якісно різномірний. Він виникає через розгортання, поширення його зовні відносно до певного центру. Особливої уваги заслуговують випадки, коли різні (в ідеалі – всі) частини простору, що виникли, мають єдине джерело походження, зокрема, коли їм ставляться відповідно різні частини якого-небудь єдиного іншого образу (пор. міфи про походження частин космічного або земного простору із частин тіла першолюдини). Міфологовані об'єкти, що заповнюють простір, і його конструктивні елементи, вибудовують у межах спільного простору відповідний семантичний простір певної структури (семантичне обживання простору). У роботах багатьох дослідників (Бабаєвої А. В., Маковського М. М. Топорової Т. В. та ін.) зазначено, що структура зовнішнього (фізичного) світу традиційно в усіх культурах описується за допомогою серії просторових протиставлень: високий – низький, правий – лівий тощо. За допомогою бінарних опозицій людина прагне до спрощення і певної схематизації багатообразного світу і шляхом введення антиномій вона легше оперує уявленнями про навколишній світ. Першочерговою була нерозчленована у

вертикальному відношенні модель світобудови. Разом із виділенням людини з природи відбувається розділення її на „свою” і „чужу” сфери. Пізніше починається вертикальний поділ по вісі. Ідея горизонтальної бінарності почала існувати з розділенням плоского світу на чотири напрямки. Просторові універсали у свідомості багатьох народів світу пов’язуються з аксіологічною антиномією „добре – погано”. Що стосується часу, то з давнини у свідомості людини співіснують два уявлення про час: час – як послідовність однотипних подій, що повторюються, „життєвих кругів” (циклічний, наївний) і час – як поступальний рух в одному напрямку (лінійний, природонауковий). Б. А. Успенський зауважує, що „Космологічна свідомість припускає, що у процесі часу, постійно повторюється один і той самий аналогічний текст. Причому, історична свідомість, в принципі, припускає лінійний і незворотний зв’язок” [10, с. 123]. Опозиція „вперед – назад” утворена насамперед на основі уявлень про циклічність часу. Таким чином, ми можемо виділити основні з опозицій для подальшого виявлення їх концептуалізації у німецьких ФО, які відображають космологічні уявлення: „верх – низ”; „правий – лівий”; „свій – чужий”, що насамперед стосуються просторової орієнтації, та опозицію „вперед – назад”, що утворена здебільшого на основі наївних космологічних уявлень про час. Пара полярних протилежностей „верх – низ” є „найважливішою і найпоширенішою системою з усіх символічних дуалістичних систем” [2, с. 33]. Особлива значеннєвість вертикальної вісі зумовлена будовою людини: саме її тіло структурує простір, задає його вимірювання (адже нерідко і всесвіт ототожнювався з тілом людини або надлюдською істотою). Людина сприймає простір через уявлення про себе або локалізацію щодо себе інших предметів, а створені нею просторові знаки людина пристосовує для власних потреб – вираження соціального психічного стану, оцінювання тощо. В. Н. Телія з цього приводу зауважив, що існують достатньо загальні принципи, відповідно до яких свідомість людини антропоцентрична за своєю природою, організовує непередметну дійсність за аналогією з простором і часом світу, поданого у безпосередніх відчуттях [9, с. 178]. Отже, простір у свідомості є не лише суб’єктивним, а й антропо-предметно-орієнтованим. Бінарна опозиція „верх – низ”, подібно до інших просторових опозицій, здатна виконувати функцію одного із «класифікаторів, що дозволяють виражати менше наочні парні співвідношення: „добро – зло”, „своє – чуже”... [1, с. 32]. Д. Лакофф і М. Джонсон зазначають можливість перенесення просторових ознак на різноманітні поняття і явища і називають такі випадки орієнтаційними метафорами, „оскільки більшість подібних понять пов’язана з протиставленнями типу „верх – низ”, „всередині – ззовні”, „передня сторона – задня сторона...” Орієнтаційні метафори надають поняттю просторову орієнтацію” [5, с. 396]. За допомогою характеристик візуваннями, Людина, зазвичай, сама намагається контролювати стан душі у своєму тілі, зокрема, прагне до того, щоб душа знаходилася у верхній частині тіла, була спрямована вгору, до неба, отже, до Бога (пор. у сучасній німецькій мові переміщення серця, душі вниз, у п’ятки, розглядається як небажане відхилення від норми; душа, серце охоплені страхом переміщуються із місця постійної локалізації (грудей) вниз, у нове місце, яке їм не підходить). Посмертне переміщення душі можливе у двох напрямках: вгору (для праведної душі) і вниз (для грішної). Стосовно до внутрішнього світу людини вертикальна вісь „верх – низ” характеризує простір не тільки всередині тіла людини, але й поза ним (зазвичай, так званий „міфологічний простір”). Згідно з язичницькими і християнськими уявленнями рух уверх оцінюється як позитивний, рух униз – як негативний. У ФО просторовий вектор *угору* як позитивно заряджений передається компонентами небо, зірки, хмари, висота, дієсловом руху, росту та прислівниками високо, вгору: нім. *wie im Himmel leben* – укр. *жити як у раю*; нім. *j-n, etw. bis zu den Sternen erheben* – укр. *вихвалити кого-н., що-н. до небес; розхвалювати кого-н.* [8, с. 580]; нім. *j-n die Wolken erheben* – укр. *вихвалити кого-н. до небес* [8, с. 583]; нім. *seinen Höhepunkt erreichen* – укр. *досягти свого апогею* [8, с. 304]; нім. *sich in die Höhe arbeiten* – укр. *досягнути успіху* [8, с. 304]. Ці звороти отримують аксіологічно-експресивну інтегровану семантику, позначаючи в суперконцепті людина – стан радості, щастя, задоволення, удосконалення, суспільний ріст тощо. Як бачимо із вище наведених прикладів, параметри „високий, висота” пов’язані у свідомості з розвитком, найвищою мірою якості, позитивною оцінкою тощо. Просторовий вектор *угору* репрезентує у ФО також модальне значення мрії, ірреального, що має архетипові пояснення (відрив від реальності – землі): нім. *die Sterne vom Himmel hollen (wollen)* – укр. *хотіти досягнути зірки із небес* [8, с. 287]. Протилежні вектори *вниз, донизу* породжують переважно антонімічні фразеологізми на позначення скрутного становища, краху, втрати авторитету, поваги, приниження тощо: нім. *zu Boden fallen (sinken)* – укр. *падати на землю; йти на дно* [8, с. 93]; нім. *er wäre am liebsten in den Boden gesunken (vor Scham)* – укр. *він ладен був провалитися крізь землю (від сорому)* [8, с. 94]. Уявлення про „нижній світ”, що ототожнювався зі злом і нечистою силою, відображено у ФО: нім. *Tantalusqualen ausstehen (erdulden)* – укр. *терпіти танталові муки* [8, с. 559]; нім. *Sisyphusarbeit machen (verrichten)* – укр. *виконувати важку марну роботу* [3, с. 27]. Просторові координати „верх – низ” осмислюються як високе або низьке у людині. Верх сприймається як кульмінація деякого (зазвичай приємного) стану, а низ – як символічний простір „гріхопадіння”. Поруч з міфопоетичним членуванням світу по вертикалі існує і його горизонтальне розгортання, в якому отримує своє ідеологічне значення ліва і права сторони. Саме розрізнення лівого і правого відіграє значну роль у свідомості і навіть підсвідомості кожної людини. Розрізнення і протиставлення лівого і правого, наділення кожного з них особливим значенням пов’язано з особливостями будови людського головного мозку і з функціями його півкуль. Стародавні люди, виявивши, що ліва рука працює гірше, ніж права, вирішили, що зліва знаходиться злий дух, який заважає, а справа, відповідно, знаходиться добрий дух – покровитель. Тому лівий бік із давніх часів розглядався як нещасливий, а правий – сприятливий, що дійшло до наших часів у вигляді всеможливих забобон і прикмет, приказок, ФО: нім. *j-d ist mit dem Linken Bein zuerst aufgestanden* – укр. *хто-н. встав з лівої ноги (у поганому настрої)* [8, с. 70]; нім. *j-d hat zwei linke Hände* – укр. *у кого-н. дві руки ліві; хто-н. безрукий (не вмє нічого робити)* [8, с. 259]. Таким чином, в основі ФО з компонентами „лівий” і „правий” знаходяться космологічні уявлення про дуалістичне створення світу: божественного і диявольського начал. Універсальна опозиція ознак „свій – чужий” пронизує всі рівні – від космологічних уявлень („свій” і „чужий” простір, людські істоти й демонічні персонажі) до побутової прагматики (відмінності у мові, традиційна обрядовість, побут). Поділ світу на „своє” і „чуже”

було одним із найважливіших питань, якщо не найважливішою операцією у процесі осмислення архаїчною людиною. Моделі „своє – чуже”, як основна міфологема була першою, яку створила людина, Вона полягала в протиставленні себе й свого колективу навколишньому космосу. Людина відчувала себе частиною світу природи, проте, „чужий світ” був деякою мірою небезпечний, ворожий, тому необхідним було мисленнєве й емпіричне протиставлення його світу „своєму”. В архетиповій моделі світу опозиція „живий – мертвий” є варіантом протиставлення „той, який належить до свого світу” – „той, який належить до чужого світу”. Протиставлення „свого” й „чужого” інтерпретується також і в аксіологічному плані – у вигляді опозицій „добрий – поганий” з негативною оцінкою всього, що належить до чужого світу. Картина світу сучасної людини дуже відрізняється від архаїчної, проте роль архетипного протиставлення „свого” й „чужого” залишається великою, що знаходить своє відображення у фактах мови і мовлення: нім. *in einem anderen Welt leben (sein)* – укр. *жити в іншому світі (не цікавиться життєвими проблемами)* [8, с. 618]; нім. *nicht von dieser Welt sein* – укр. *бути не з цього світу* [8, с. 619]. Виникненню протиставлення „вперед – назад” сприяє насамперед уявлення про циклічність часу, повторення подій, а також розвиток уявлень про богів, які вмирають і воскресають, про вічне оновлення природи. Існує велика кількість космологічних міфів, у сюжетах яких розповідається про постійний кругообіг людського буття, про колесо існування. У міфі круг, як відомо, характерний як для часу, так і для простору. Для міфологічного часу також характерна ізотропність у зворотньому напрямку. У міфологічних сюжетах це знаходить своє вираження в описі подорожей у світ мертвих. На основі таких космологічних уявлень, протиставлення „вперед” і „назад” інтерпретується у вигляді опозицій „добре – погане”; „вперед” є з позитивною семантикою, „назад” – з негативною, відображення цього спостерігаємо й у мові: нім. *im Vordergrund stehen* – укр. *знаходиться на передньому плані*; *stehen (formal) na pershiomu місці* [8, с. 600]; нім. *Im Hintergrund bleiben* – укр. *залишатися у на задньому плані, у тіні* [8, с. 600].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Дослідження проаналізованих ФО продемонстрували, що у фразеології знаходять відображення ті поняття, які були пов’язані з архетиповими космологічними уявленнями. Таким чином, між міфологічним світосприйняттям та мовою існує зв’язок, що виявляється у відображенні космологічних архаїчних уявлень людини у ВФ ФО. Перспектива дослідження полягає в подальшому встановленні закономірностей і характеру відображення екстралінгвістичних реалій у ВФ ФО.

Література

1. Бабаева А. В. Формы поведения в русской культуре (IX – XIX века). – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2001. – 135 с.
2. Бидерманн Г. Энциклопедия символов: Пер. с нем. / Общ. ред. и предисл. Свенцицкой И. С. – М.: Республика, 1996. – 335 с.
3. Гавриш В. І. Сталі сполучення слів у сучасній німецькій мові (походження та вживання) – К.: Радянська школа, 1971. – 247 с.
4. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. – М., 1984. – 44 с.
5. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 387-415, с.396
6. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров / Ю. М. Лотман. – М., 1996. – 296 с.
7. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа. – М.: Наука, 1995. – 407 с.
8. НРФС: Немецко-русский фразеологический словарь. / Бинович Л. Э., Гришин Н. Н. – М.: Русский язык. – 1975. – 656 с.
9. Телия В. Н. Метафоризация и её роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М, 1988. – С. 173-203.
10. Успенский Б. А. История и семиотика. Восприятие времени как семиотическая проблема. – М., 1989. – 158 с.

Михайлова А. Г.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЯЗЫКОВ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ

Современные подходы к теории перевода многочисленны и разнообразны, они освещают проблемы целей и задач перевода, способов передачи информации, формы и содержания текстов оригинала и перевода, культурологические и психологические особенности данного процесса. В настоящее время наблюдается изменение научной парадигмы – системноцентрическая лингвистика отступает, освобождая место психологическим и когнитивным исследованиям. Соответственно, перевод рассматривается как глобальное явление в сфере межкультурного общения. Термин перевод понимается сейчас как “процесс постоянной взаимной интерпретации знаков”. Культура представляет собой результат интерпретации системы знаков, а межкультурная коммуникация – это взаимоперевод знаков различных культур. С когнитивной точки зрения, перевод является первичным и центральным по отношению ко всем остальным аспектам жизнедеятельности людей, находящихся в процессе межкультурной коммуникации. Очень важно понимать когнитивные способности человека как “совокупности механизмов, обеспечивающих создание интегративных структур, операционально связывающих когнитивные структуры исходного и переводного языков”. Перевод не просто посредник между двумя языковыми системами, а особый когнитивный процесс [1].

Исследования действия психологических механизмов в процессе понимания билингвом иноязычного текста основываются на том, что интерферентные ошибки импрессионного вида служат показателем влияния установки как целостного модуля состояния личности. “Интерференция” – разноязычные смешения в речи в условиях преднамеренного изучения второго языка, когда нет непосредственного контакта с носителями языка и освоение, происходит в искусственно созданной для этой цели обстановке.

Интралингвистическими причинами интерференции являются полные и частичные расхождения в системе языков и языковых структур. Сходство языковых единиц двух языков на различных уровнях также провоцирует интерферентные ошибки. Существуют также и психологические причины возникновения интерферентных ошибок. Считаем важным определить такие причины.

Понимание текста осуществляется на основе представлений, которые составляют основное содержание «прошлого опыта» субъекта и являются формой отражения действительности в обобщенном виде. Представления национально маркированы, т. к. в них отражаются психологические особенности субъекта, происходящие из образа и стиля жизни, мировоззрения, социальной среды и общекультурной подготовки. Функционирование экстралингвистических установок объясняет модификацию социального опыта в речевых действиях субъекта. Идентификация референтов и построение адекватной преференциальной среды происходит на основе опосредованных экстралингвистическими установками представлений. Сферой действия экстралингвистических установок является этап актуализации денотатов и их трансформации в референты. На этапе актуализации денотатов возможно, их несоответствие той референциальной